

ЛЕКЦІЯ №4

Тема: «Диференціації характеру»

1. Характер у структурі індивідуальності
2. Диференціально-психологічний аналіз структурних компонентів характеру
3. Акцентуації характеру як реакція особистості на фрустрації

1. Характер у структурі індивідуальності

Характер (грец. «charakter» - риса, особливість) - *індивідуальне поєднання стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих ситуаціях і обставинах.*

Характер виявляється в особливостях соціальної поведінки особистості, насамперед у ставленні до професії, людей, самої себе.

Представники деяких психологічних напрямів не визнають поняття "характер", а з більшості зарубіжних наукових видань його вилучили. Спостерігається тенденція до отождолення характеру з особистістю. Багато вчених характер вважають проблемою етики, висловлюють сумніви у можливості вивчення його як самостійного явища.

Піонером у дослідженнях характеру вважають давньогрецького філософа Теофраста (372-287 до н. е.). У XVIII ст. в Європі активно досліджували типологію характеру, а англійський філософ і психолог Джон-Стюарт Мілль (1806-1873) навіть запропонував виокремити етологію як особливу науку. З часів Теофраста характер називали "етос". Вважалось, що характер розкриває і обмежує міру особистої відповідальності людини, визначає вчинки, якими вона може керувати (на відміну від темпераментальних проявів, змінити які не можливо), тобто концентрує те, що вона може контролювати, змінювати і розвивати. Характер формується протягом життя людини і, загалом розвинувшись до підліткового віку, змінюється під впливом виховання і самовиховання. Тому характер, на відміну від темпераменту, може підлягати етичному оцінюванню.

Донедавна вітчизняні психологи наголошували, що основу характеру" становить воля - стійкість у діях, принциповість, наявність життєвих цілей. Зарубіжні вчені, також відзначаючи елемент характеру, пов'язаний із самоконтролем і саморегуляцією, як синонім іноді вживають поняття "сила Я", "сила Над-Я".

Характер у диференціально-психологічному контексті розуміють як основну змістову характеристику індивідуальності, що детермінується впливами соціокультурного середовища і формується на психічній основі темпераменту.

Характер формують життєвий досвід, виховання і навчання на природній основі темпераменту - властивостях нервової системи і генетичних програмах.

Темперамент може не визначати змістової складової відносин особистості (останнім часом це ставлять під сумнів), а характер саме їх і відображає - переваги,

значущі відносини, змістові і духовно-світоглядні якості індивідуальності, тенденції психічного нездоров'я.

Дослідники прагнули чітко визначити і розрізнити поняття "темперамент" і "характер". Переважно йшлося про вплив характеру на темперамент, суть якого виразив **І. Кант**: *"Темперамент указує на те, що можна зробити з людини, а характер - на те, що сама вона хоче зробити із себе"*. Психологи погоджуються, що характер не є чимось готовим, даним від природи, його визначають сукупність зовнішніх чинників, що впливають на індивіда в процесі розвитку, і свідомі зусилля людини, спрямовані на формування власних властивостей.

2. Диференціально-психологічний аналіз структурних компонентів характеру

Тривалий час характер визначали через просту комбінацію ознак, не диференційованих між собою. Описано велику кількість типів особистостей - брехливий або чесний, хитрий або простодушний, жадібний або щедрий тощо.

На сьогодні вчені називають **характером цілісну сукупність, яка позначає приховану за різними проявами людського Я природу особистості**.

С. Рубінштейн розробив структуру індивідуальності до якої входять наступні компоненти **Я-концепції** (до неї входять **Я образ та самооцінка**), **Я – системокомплекс рис** (це диспозиції – саморегуляція, фон настрою, схильності) і **Я - система генералізованих базових орієнтацій** (вектори поведінки (мотиви)-на себе - мотиви самореалізації; на предмет – мотиви досягнення успіху; на інших –мотиви взаємодії).

Більш детально проаналізуємо **Я-концепцію** як центральне утворення характеру, в якому об'єднуються дві особистісні тенденції: *"Я, яким мене бачать інші"* і *"Я, яким я сам себе бачу"*.

Як система уявлень індивіда про самого себе, Я-концепція формується у процесі розвитку самосвідомості на основі самосприйняття, яке людина яскраво переживає, постійно зіставляючи себе з іншими людьми та усвідомлюючи їх оцінку свого Я.

Я-концепція складається з Я-образу і самооцінки. Я-образ є регулятивним механізмом психічного життя, мотиваційним ядром особистості.

Традиційно в **Я-образі** виокремлюють когнітивний (пізнавальний) і поведінковий (діяльнісний) афективний (емоційний) компоненти.

Серед різних типів Я-образу найвідоміші Я-реальне і Я-ідеальне.

Залежно від критеріїв розрізнення існують також Я-минуле, Я-теперішнє і Я-майбутнє; Я-соціальне, Я-сімейне і Я-власне тощо.

У кожної людини постійно співіснують різні образи себе, які нерідко перебувають у внутрішньому конфлікті. Те, якою людина хотіла себе бачити (Я-ідеальне), те, якою вона є (Я- реальне), те, що про неї думають інші (Я-соціальне) дуже рідко збігаються, а стан такої гармонії переживається як щастя.

Коли в кризових ситуаціях виникає загроза стійкості Я-образу, автоматично спрацьовують особистісні захисні механізми. Простота або складність Я-образу залежить від когнітивної складності особистості, її емоційної розвиненості.

В онтогенезі *самооцінка* формується спочатку на основі оцінок дитини близьким оточенням. Із включенням у самосвідомість механізму рефлексії самооцінка дедалі більше уточнюється й удосконалюється в процесі самоаналізу з урахуванням власного досвіду, ставлення значущого оточення.

Самооцінка – це оцінка особистістю себе, своїх фізичних, інтелектуальних, емоційно-вольових, комунікаційних, етичних якостей, життєвих можливостей.

Як внутрішньо-особистісна структура, самооцінка скеровує ставлення особистості до себе і світу.

Характеризується самооцінка ступенем адекватності, стійкості. Висока самооцінка сприяє особистісному зростанню, самоствердженню; низька - заважає розкриттю індивідуальності, стимулює формування комплексів.

Адекватна рівню домагань і реальним можливостям людини самооцінка допомагає правильно обрати життєві тактики й форми поведінки, а відтак - зберегти здоров'я. Неадекватна самооцінка може бути завищеною (рівень домагань вище особистісних потенцій, необхідних для успіху) і заниженою (рівень домагань нижче особистісних можливостей). В обох випадках утруднюється нормальна самоактуалізація і не виправдовуються соціальні очікування.

Стійкість/нестійкість самооцінки визначається рівнем ригідності нервової системи, силою установок, соціальною сенситивністю, конформністю, навіюваністю.

3. Акцентуації характеру як реакція особистості на фрустрації

Людина, в якій надмірно виражена певна риса характеру, може набути особливої чутливості до деяких життєвих явищ, що є ознакою акцентуації характеру.

Акцентуація характеру (лат. accentus - наголос) – крайні варіанти норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова уразливість стосовно одних психогенних впливів при збереженні стійкості, адаптованості до інших.

Акцентуація характеру за несприятливих умов життя людини може переходити у тотальну деформацію, яка призводить до порушення соціальної поведінки людини (можливості працювати або мати сім'ю) та вже є проявом психопатії.

Розглядаючи акцентуації характеру як крайні варіанти норми, **К. Леонгард** запропонував класифікацію, в якій виокремив чотири акцентуації характеру (X) і шість акцентуацій темпераменту (Т).

1) демонстративний (істероїдний) (X) тип, якому властиві прагнення бути в центрі уваги, для чого людина використовує будь-які засоби, не надто

переймаючись їх доречністю. Особам цього типу притаманні висока здатність до витіснення і залежність від соціального оточення, навіюваність;

2) педантичний (надпунктуальний) (X) тип схильний довго переживати дрібні образи, надавати надважливого значення незначним подіям. Дотримується стандартів поведінки, традиційний, обмежено креативний і надвідповідальний;

3) застрягаючий (X) тип має труднощі з переходом від одного стану до іншого, а найвираженіша його риса - формування надцінних ідей, яким він надає виняткового значення і заради яких готовий жертвувати життям інших людей і власним. Такі люди схильні довго фіксувати увагу на невідреагованих почуттях образи, ненависті, провини;

4) збудливий (некерований, епілептоїдний) (X) тип не контролює свої потяги, висловлювання і поведінку, схильний несподівано вибухати, відповідати неадекватно сильною реакцією на незначний подразник, пам'ятати образи і мстити через великий проміжок часу;

5) гіпертимний (T) тип завжди перебуває у піднесеному настрої, прагне бурхливої діяльності, у зв'язку з чим не завжди уважний до оточення і погано контролює власний стан;

6) дистимічний (T) тип характеризується пригніченим настроєм, фіксується на негативі. Прокидаючись, частіше починає плакати, а в дорослому віці рідко усвідомлює і визнає світлі сторони життя, викликаючи в оточення неадекватне почуття провини; через це має не дуже високий статус у групі (зануд ніхто не любить);

7) тривожно-боязкий (T) тип схильний до страхів, переживає тривогу навіть через нескладні життєві завдання;

8) циклотимічний (T) тип, об'єднуючи вади дистимічного і тривожно-боязкого, схильний до зміни високого тону пригніченим станом. У разі патологічного розвитку особистості у нього виявляється маніакально-депресивний психоз;

9) емотивний (T) тип живе почуттями, проходячи весь діапазон емоційних станів, легко заражаючись настроєм інших людей і відчуваючи вплив творів мистецтва;

10) афективно-екзальтований (T) тип, для якого характерні вразливість, схильність ілюзорним світом замінювати реальність.

Усі типи акцентуацій при незначних варіаціях свого прояву мають місце у житті людини. Так, демонстративна (істероїдна) акцентуація є необхідною передумовою будь-якої публічної професії, шизоїдна сприяє творчому мисленню і продукуванню оригінальних рішень.

У класифікації типів акцентуацій характеру К. Леонгард прагнув позначити лише ті риси характеру, які спричиняють у людей проблеми в житті.

У вітчизняній психології підхід К. Леонгарда ґрунтовно розвивав А. Личко, який виокремив 12 акцентуацій, що частково перетинаються з виділеними

Леонгардом. Найчастіше класифікацію К. Леонгарда використовують під час роботи з підлітками, у яких характер остаточно ще не сформувався.

А. Є. Личко виділяє два ступені вираженості акцентуацій:

Явна акцентуація — крайній варіант норми. Акцентуйовані риси характеру досить виражені протягом усього життя. Компенсації не відбувається навіть при відсутності психічних травм;

Прихована акцентуація — звичайний варіант норми. Акцентуйовані риси характеру виявляються в основному при психічних травмах, але не призводять до хронічної дезадаптації.

Вчений виділив такі типи акцентуацій, як: *гіпертимний (надактивний), циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психоастеничний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний*.

На відміну від К.Леонгарда, А.Лічко характеризує кожний тип акцентуації як такий, що має слабкі та сильні сторони.

Гіпертимний тип акцентуації виражається в постійному підвищеному настрої і життєвому тонусі, нестримній активності і жадобі спілкування, в тенденції не доводити почате до кінця. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру не переносять одноманітної обстановки, монотонної праці, самотності. Тим не менше, їх відрізняє енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, а гарний настрій мало залежить від обстановки. Вони легко змінюють свої захоплення, люблять ризик.

При **циклоїдному типі акцентуації** характеру спостерігаються циклічні зміни настрою, коли пригніченість змінюється підвищеним настроєм. При спаді настрою такі люди виявляють підвищену чутливість до докорів, погано переносять публічні приниження. Однак вони ініціативні, життєрадісні і товариські. Їх захоплення носять нестійкий характер, в період спаду проявляється схильність кидати справи. Сексуальне життя сильно залежить від підйому і спаду їх загального стану. У підвищеній, гіпертимній фазі такі люди вкрай схожі на гіпертимів.

Лабільний тип акцентуації має вкрай виражену мінливість настрою. Люди з лабільною акцентуацією мають багату чуттєву сферу, вони дуже чутливі до знаків уваги. Слабка їх сторона проявляється при емоційному відкиданні з боку близьких людей, втраті близьких і розлуки з тими, до кого вони прив'язані. Такі індивіди демонструють товариськість, добродушність, щирі прихильність і соціальну чуйність. Цікавляться спілкуванням, тягнуться до своїх однолітків, задовольняються роллю опікуваного.

Астено-невротичний тип характеризується підвищеною стомлюваністю і дратівливістю. Астено-невротичні люди схильні до іпохондрії (постійне занепокоєння з приводу можливості захворіти), у них висока стомлюваність при змагальній діяльності. Можуть спостерігатися раптові афективні спалахи з незначного приводу, емоційний зрив в разі усвідомлення нездійсненності намічених планів. Вони акуратні і дисципліновані.

Люди з *сенситивним типом акцентуації* дуже вразливі, характеризуються почуттям власної неповноцінності, боязливістю, сором'язливістю. Часто в підлітковому віці стають об'єктами глузування однолітків. Вони здатні виявляти доброту, спокій і взаємодопомогу. Їхні інтереси належать до інтелектуально-естетичної сфери, також їм важливо соціальне визнання.

Психастенічний тип визначає схильність до самоаналізу і рефлексії. Їм складно обирати, приймати рішення, не переносять тягара відповідальності за себе й інших. Такі суб'єкти демонструють акуратність і розсудливість, характерною рисою для них є самокритичність і надійність. У них зазвичай рівний настрій без різких змін.

Шизоїдна акцентуація характеризується замкнутістю індивіда, його відстороненістю від інших людей. Шизоїдам не дістає інтуїції та вміння співпереживати. Вони важко встановлюють емоційні контакти. Мають стабільні та постійні інтереси, небагатослівні. Внутрішній світ майже завжди закритий для інших і заповнений захопленнями і фантазіями, які призначені тільки для самого себе. Можуть проявляти схильність до вживання алкоголю.

Епілептоїдний тип акцентуації характеризується збудливістю, напруженістю і авторитарністю індивіда. Така людина схильна до роздратування з афективними вибухами, пошуку об'єктів для зняття злості. Дріб'язкова акуратність, скрупульозність, дотримання всіх правил, педантизм розвиваються як тлі компенсації власної інертності. Не переносять непокори з боку інших. Втім, вони уважні до свого здоров'я і пунктуальні. Прагнуть домінувати над однолітками, мають схильність до ревнощів. Мають схильність до залежних форм поведінки з виразами гніву і агресії.

У людей з *істероїдним типом* яскраво виражений егоцентризм і жага бути в центрі уваги. Вони слабо переносять удари по егоцентризму, відчувають страх бути осміяними, а також схильні до суїциду. Для них характерні завзятість, ініціативність, комунікативність та активна позиція. Вони вибирають найпопулярніші захоплення, які легко змінюють.

Нестійкий тип акцентуації характеру визначає лінь, небажання працювати та вчитися. Такі люди мають тяжіння до розваг, неробства. Їх ідеал - залишитися без зовнішнього контролю. Вони товариські, відкриті, услужливі. Дуже багато говорять. Секс для них є джерелом розваги, сексуальне життя починається рано, почуття любові їм часто незнайоме. Схильні до вживання алкоголю й наркотиків.

Конформний тип характеризується конформністю, такі люди прагнуть «думати, як усі». Вони не переносять крутих змін, ломки життєвого стереотипу, позбавлення звичного оточення. Їх сприйняття вкрай ригідно і сильно обмежено очікуваннями. Люди з таким типом акцентуації доброзичливі, дисципліновані і неконфліктні. Їх захоплення і сексуальне життя визначаються соціальним

оточенням. Шкідливі звички залежать від ставлення до них у найближчому соціальному колі, на яке вони орієнтуються при формуванні своїх цінностей

На фоні акцентуації можуть розвиватися психічні розлади, що переводять особистість на рівень хвороби.

Акцентуації зазнають динамічних змін, що зумовлює розвиток характеру: перехід з явної форми в латентну (вікова компенсація), перетворення акцентуації на "межову психопатію" і трансформація, що виражається в приєднанні до однієї акцентуації іншої, близької за змістом (наприклад, перетворення гіпертима на циклоїда).

Характер з його акцентуаціями завершує своє формування до підліткового віку, тому основним чинником його розвитку є сімейне виховання.

Російські науковці Едманд Ейдемільер і Вікторас Юстицький встановили зв'язок між деякими непродуктивними методами батьківського виховання і появою акцентуацій. У разі потуральної гіперпротекції (ретельний контроль і відсутність заборон) часто розвивається істероїдність або гіпертимність, а при домінуючій гіперпротекції (ретельний контроль і надмірність заборон) у психастеніків, сенситивів і астено-невротиків.

Сформувавшись, акцентуація розвивається, поки живе особистість. До 26-30 років навіть психопатичні натури можуть набути більшої психічної стійкості, а деякі з них, опинившись у сприятливих умовах, здатні вести нормальне трудове життя.

Майже половина людей належить до змішаних типів - проміжних (зумовлені ендогенними чинниками, наприклад лабільно-циклоїдний, конформно-гіпертимний) і амальгамних (сформовані як наслідок нашарування рис одного типу на ендогенне ядро іншого, наприклад гіпертимно-нестійкий, конформно-нестійкий).

Людина з "нормальним" характером є тільки теоретичним припущенням, а психіатри вважають, що акцентуація є у кожного.

Дослідження ролі середовища і спадковості у формуванні характеру, проведені за допомогою опитувальника ММРІ і його модифікацій, продемонстрували відсутність психогенетичних впливів на формування як окремої акцентуації, так і профілю показників загалом; винятком є лише шкала соціальної інтроверсії. Найтісніше пов'язані з генотипом ознаки, що визначають поведінку в ситуації спілкування ("Мене лякає навіть думка про публічний виступ").

Загалом характер - різнорідний, невичерпний людський феномен - багато в чому ще не досліджений.